

Сучасний стан реалізації експортного потенціалу аграрного сектору економіки України

В умовах економічної і політичної нестабільності всередині країни, конфлікту на Сході, повільного проведення реформ, втрати російського ринку аграрний сектор перетворюється в пріоритетний напрямок і перспективну галузь розвитку української економіки, яка визначає соціально-економічний стан суспільства та продовольчу безпеку держави. Але сільське господарство зможе реально стати двигуном вітчизняної економіки, якщо буде конкурувати на світових ринках. Тому пошук шляхів підвищення експортної конкурентоспроможності українських агровиробників є важливою і актуальною проблемою.

Аграрний сектор є важливою частиною національної економіки, яка об'єднує види економічної діяльності щодо виробництва сільськогосподарської продукції і продуктів харчування. Експорт розглядається як вивіз за межі країни товарів для реалізації їх на зовнішньому ринку або як кількість та вартість вивезених за кордон товарів. Однак, якщо розглядати експорт як вагомий чинник впливу на економічне зростання, на інтеграцію країни у світове господарство, то він набуває ознак потенціалу, тобто прихованої здатності забезпечувати досягнення поставленої мети та вирішення певної проблеми суспільного розвитку [10, с.242-243].

Серед науковців, які досліджували теоретико-методологічні аспекти «експортного потенціалу», єдиної думки щодо сутності даного поняття немає, але аналіз наукових напрацювань учених дав можливість стверджувати, що експортний потенціал визначають з точки зору декількох підходів, а саме: як складову системи зовнішньоторговельних зв'язків; як спроможність країни або галузі виробляти та експортувати продукцію, здатну конкурувати з аналогами на закордонних ринках; як сукупність ресурсів, обсяг благ, які відповідають світовим вимогам і експортуються за кордон тощо.

Враховуючи наявні трактування, визначимо експортний потенціал аграрного виробництва як спроможність аграрного сектору виробляти необхідну кількість товарів, які будуть конкурентоспроможними на зовнішньому ринку і сприятимуть економічному зростанню країни.

Реалізація експортного потенціалу аграрного сектору економіки включає в себе експортну діяльність підприємств галузі щодо виходу на ринок.

Експортний потенціал аграрного виробництва, як і інших галузей, можна розвивати за двома основними напрямками: 1) товарний напрямок – розширення асортименту продукції, що експортується на зарубіжні ринки; 2) географічний напрямок – завоювання нових ринків зарубіжних країн.

На формування та реалізацію експортного потенціалу аграрного сектору національної економіки впливає низка зовнішніх та внутрішніх факторів, які подано на рис. 1. Внутрішні і зовнішні фактори можна поділити на: фактори попиту, що характеризують споживання виробленої продукції; фактори

пропозиції, які існують на рівні виробництва; інституційні фактори, які включають державну політику та рівень розвитку інфраструктури.

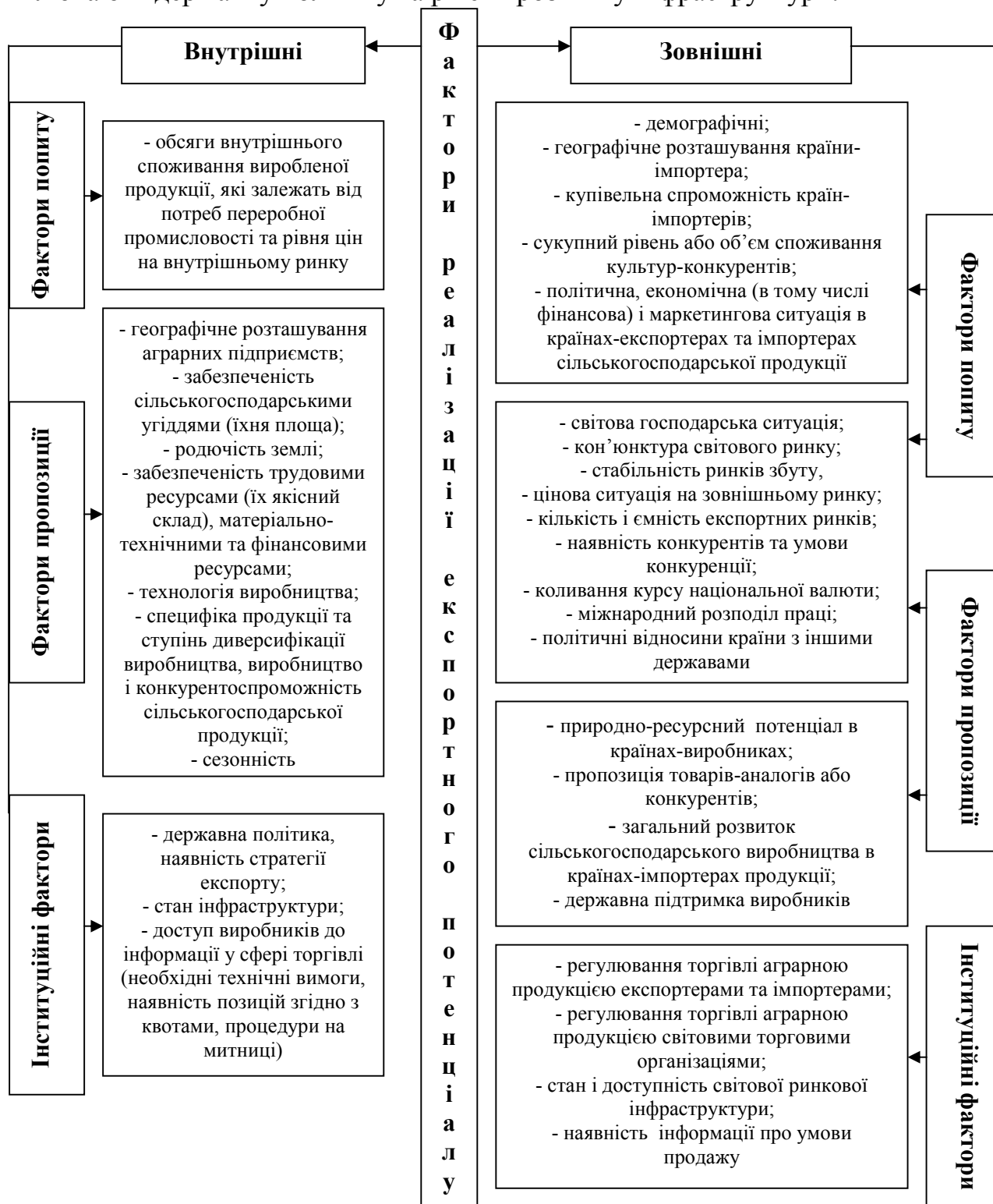

Рис.1. Фактори формування та реалізації експортного потенціалу аграрного сектору національної економіки

Джерело: систематизовано автором

Експортний потенціал має двоєдину природу, оскільки базується як на національному підході до визначення можливостей виробництва, так і на

врахуванні конкурентних умов світового ринку щодо реалізації виробленої експортної продукції [10, с.249].

Україна є потужною аграрною державою з давніми хліборобськими традиціями і високим потенціалом розвитку сільського господарства та перетворення його у ефективну сферу економіки. Експортний потенціал України характеризується значними земельними ресурсами, придатними для сільськогосподарського виробництва, сприятливими кліматичними умовами, традиційною аграрною спеціалізацією країни [5, с.207].

Справжнім багатством нашої країни є надзвичайно родюча земля. Загальна площа земель в Україні становить 60,4 млн га. З них 70% (42,4 млн га) – землі сільськогосподарського призначення, з яких щорічно обробляється понад 32 млн га. Для порівняння, у Польщі під сільгоспвиробництво задіяні вдвічі менші площі – 14 млн га, в Німеччині – 12 млн га, у Румунії – 9 млн га. Кількість чорноземів в Україні є найбільшою у світі і складає 28 млн га [16]. Площа запасів українського чорнозему порівнянна з площею Великобританії. Особливо плідною є південна і центральна частини України, де близько 50% території становить чистий чорнозем.

Основою експортного потенціалу є темпи та обсяги виробництва сільськогосподарської продукції. Сільське господарство як ключова галузь аграрного сектору останніми роками, за незначними винятками (зокрема у зв'язку з несприятливими погодними умовами, а у 2014 р. – окупацією частини території України РФ та веденням бойових дій), демонструвало позитивну динаміку. Так, за 2005-2014 рр. виробництво валової продукції сільського господарства України зросло на 40% (рис.2). Обсяги виробництва у рослинництві зросли на 55,2%, у тваринництві – на 13,2%. Виробництво валової продукції сільського господарства з розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь у 2014 р. порівняно 2005 р. збільшилось на 50,4%.

Лідером за обсягами та різноманітністю сільськогосподарських культур є Вінницька область, де у 2014 році вироблено 11887 тис. т основних видів сільськогосподарської продукції, друге і третє місця посідають Полтавська (9421 тис. т) та Харківська (8413 тис. т) області [3].

Аграрний сектор займає значне місце в економіці України. У 2014 р. на даний сектор припадало 17,1% усього зайнятого населення (у 2013 р. – 17,5%) – майже кожен п'ятий. Частка аграрного сектору економіки у загальному обсязі ВВП України у 2014 р. склала 10,2%, а у загальному обсязі валової доданої вартості всіх галузей економіки – 11,8% [6].

Навіть у нинішніх умовах загального занепаду економіки України аграрний сектор характеризується високими результатами. Це єдина галузь, яка має позитивні економічні показники. Вона виробляє продукції в 2,5 рази більше, ніж споживає країна, експорт надлишків майже у 190 країн світу фактично рятує зовнішньоекономічний торговий баланс держави, підтримуючи курс національної валюти. Кожен третій зароблений долар – результат роботи аграріїв [15].

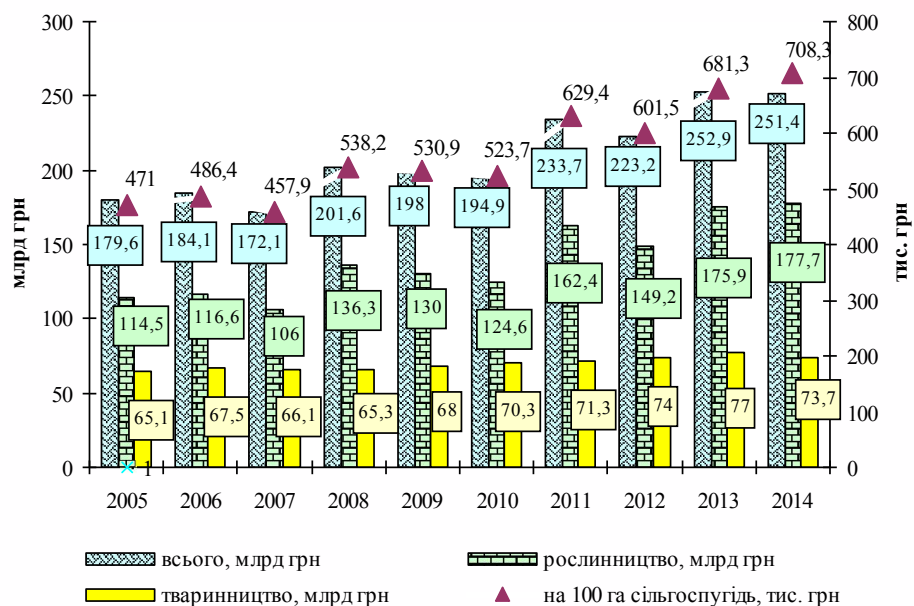

Рис. 2. Динаміка виробництва валової продукції сільського господарства, у постійних цінах 2010 р.
Джерело: побудовано автором за даними [6]

Аналіз експортного потенціалу ґрунтується на вивченні виробничих можливостей країни. Тому для повної оцінки експортного потенціалу аграрного сектору економіки України варто скористатися даними з виробництва сільськогосподарської продукції, що експортується в інші країни світу (табл.1).

Варто звернути увагу на те, що сьогодні Україна є одним з провідних виробників сільськогосподарської продукції у світі. Зокрема, наша держава займає перше місце у світі з виробництва соняшнику (27% світового виробництва) та соняшникової олії (28% світового виробництва), третє – з виробництва ячменю, четверте – з виробництва горіхів, п'яте – з виробництва кукурудзи і меду, дев'яте – з виробництва пшениці. Це дозволяє забезпечити не лише потреби внутрішнього ринку, але й успішно експортувати продовольство і сільськогосподарську сировину. До того ж Україна має значні резерви збільшення обсягів виробництва та експорту аграрної продукції. Наприклад, виробництво зернових у 2014 р. становило 64 млн т, а за оцінками експертів, ми можемо його збільшити до 80-100 млн т на рік [11].

Починаючи з 2011 р. Україна виробляє більше кукурудзи, ніж пшениці. Причина таких змін – зміни в світовому споживанні та виробництві. Збільшення попиту з боку Китаю та Індії спонукало українських агровиробників приділяти більше уваги вирощуванню цих зернових культур, а також соняшнику, який експортується у вигляді соняшникової олії.

Незважаючи на в цілому позитивні досягнення аграрного сектору, наявний ресурсний потенціал дозволяє не тільки закріпити отримані результати, а й значно наростити виробництво якісної і безпечної сільськогосподарської продукції, підвищити експортний потенціал галузі [14].

Українські ґрунти дають можливість для виробництва широкого спектру рослинницької продукції. На полях нашої країни вирощуються також нішеві культури¹, зокрема ячмінь пивоварний, овес, просо, горох, гречка, гірчиця, льон, сорго і нут.

Таблиця 1

Обсяг виробництва і експорту основних сільськогосподарських культур України, тис. т

	2010	2011	2012	2013	2014 ¹
Кукурудза на зерно					
виробництво	11953	22838	20961	30950	28497
експорт	4052,4	7806,0	15630,9	16710,6	17556,6
% експорту від виробництва	33,9	34,18	74,57	53,99	61,61
Пшениця					
виробництво	16851	22324	15763	22279	24114
експорт	4859,6	4097,3	8679,4	7735,6	10544
% експорту від виробництва	28,84	18,35	55,06	34,72	43,67
Соняшник					
виробництво	6772	8671	8387	11051	10134
експорт	409,7	406,1	282,1	70,2	73,9
% експорту від виробництва	6,05	4,68	3,36	0,64	0,73
Ячмінь					
виробництво	8485	9098	6936	7562	9046
експорт	4785,2	2144,7	2582,0	2336,8	4165,9
% експорту від виробництва	56,40	23,57	37,23	30,90	46,05
Соняшникова олія					
виробництво	3561,4	3739,2	4215,6	3989,9	5044,4
експорт	2701,5	2683,3	3614,0	3209,4	4344,99
% експорту від виробництва	75,86	71,8	85,7	80,4	86,1
Соя					
виробництво	1680	2264	2410	2774	3882
експорт	...	1096,3	1480,9	1492,5	1675,7
% експорту від виробництва	...	48,4	61,45	53,8	43,2
Ріпак					
виробництво	1470	1437	1204	2352	2198
експорт	...	1010,7	1297,6	2346,7	2036,7
% експорту від виробництва	...	70,3	107,8	99,8	92,67
Жито					
виробництво	465	579	677	638	478
експорт	93,3	6,3	10,5	15,8	58,9
% експорту від виробництва	20,06	1,09	1,55	2,48	12,32

¹ без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції

Джерело: складено і розраховано за даними: [6].

На думку вітчизняних вчених і аналітиків ринку, нішеві культури спроможні значно диверсифікувати монокультурний олійний напрям домінування у сівозміні соняшнику та ріпаку, вирощування яких понад нормативні межі значно виснажує верхні шари ґрунту, внаслідок чого врожайність їх коливається в окремі роки.

Для аналізу переваг і недоліків експортного потенціалу аграрного сектору економіки України використаємо метод SWOT-аналізу, який передбачає пошук відповідей на декілька груп запитань. Одна з них стосується внутрішніх

¹ Нішеві культури – рослинницькі культури, які здавна відігравали значну роль у харчовому ланцюгу людини, це нові перспективи для вітчизняного агросектору.

факторів (аналізуються сильні і слабкі сторони), друга – зовнішніх факторів (сприятливі можливості й загрози). Проведений SWOT-аналіз експортного потенціалу аграрного сектору в Україні представлено на рис.3.

Сильні сторони	Слабкі сторони
<ul style="list-style-type: none"> - вдале географічне розташування та сприятливі природно-кліматичні умови для ведення сільськогосподарського виробництва; - наявність значних земельних ресурсів; - висока родючість ґрунтів; - традиційна аграрна спеціалізація країни; - позитивні економічні показники виробництва сільськогосподарської продукції; - порівняно невисока вартість робочої сили; - функціонування агроформувань різних форм власності; - близькість ринків збуту продукції; - наявність транспортно-логістичної інфраструктури; - можливість вільно орендувати землю 	<ul style="list-style-type: none"> - недостатній рівень товарної диверсифікованості аграрного експорту; - невідповідність окремих видів продукції європейським і світовим стандартам; - недостатньо кваліфіковані кадри в аграрній сфері; - високий ступінь зносу основних засобів сільськогосподарського призначення; - низька інвестиційна активність (недостатність внутрішніх і зовнішніх інвестицій); - відсталість в інноваційних процесах; - недостатній рівень підтримки аграрного виробництва; - складне фінансове становище дрібних сільгоспвиробників
Можливості	Загрози
<ul style="list-style-type: none"> - покращення інвестиційного клімату; - поліпшення підприємницького середовища та активізація малого і середнього бізнесу; - підвищення прибутковості та зміцнення конкурентних позицій аграрної галузі при умові застосування інновацій; - розширення асортименту сільськогосподарської продукції для задоволення ширшого кола споживачів, що дасть можливість виходу на нові ринки; - набуття чинності з 1.01.2016 р. зони вільної торгівлі з ЄС; - розширення місткості світового ринку продовольства; - вихід на світовий ринок з екологічно чистою продукцією 	<ul style="list-style-type: none"> - політична та економічна нестабільність в країні, відсутність економічних науково-обґрунтованих реформ; - нестабільність законодавчої бази; - не дуже привабливий імідж країни у споживачів; - несприятлива податкова політика в аграрній сфері з боку держави; - важка прогнозованість валютного курсу; - збільшення обсягу продажу аналогічної продукції, пропонованої країнами конкурентами; - втрата російського ринку; - недостатній розвиток систем сертифікації та контролю якості експортної сільгосппродукції

Рис.3. SWOT-аналіз експортного потенціалу аграрного сектору економіки України (систематизовано автором)

Ключовими факторами успіху, тобто перевагами України, які найбільше сприяють експортній діяльності, крім родючих ґрунтів та природно-кліматичних умов, є близькість ринків Європейського Союзу, Близького Сходу, Північної Африки, країн колишнього СРСР, транспортно-логістична інфраструктура (залізниця, дороги, порти, елеватори, термінали в портах), постійне зростання світового попиту на продовольчі продукти і альтернативну енергетику, наявність порівняно дешевих трудових ресурсів, що дозволяє поставляти на зовнішній ринок продукцію за конкурентними цінами.

Зростання аграрного виробництва в Україні призвело до зростання експорту сільськогосподарської продукції. Світова продовольча криза, зростання світових цін, девальвація гривні підвищили конкурентоспроможність українських товарів. Членство України у Світовій Організації Торгівлі протягом останніх років також має свої позитивні наслідки та вплив на збільшення експортного потенціалу. До того ж, змінилося економічне, правове

та інформаційне середовище функціонування підприємств аграрного сектору економіки України.

Протягом останнього десятиріччя Україна зробила значні кроки щодо збільшення обсягів експорту аграрної продукції. До 2013 р. Україна щорічно збільшувала обсяги експорту вітчизняної сільгосппродукції (рис.4).

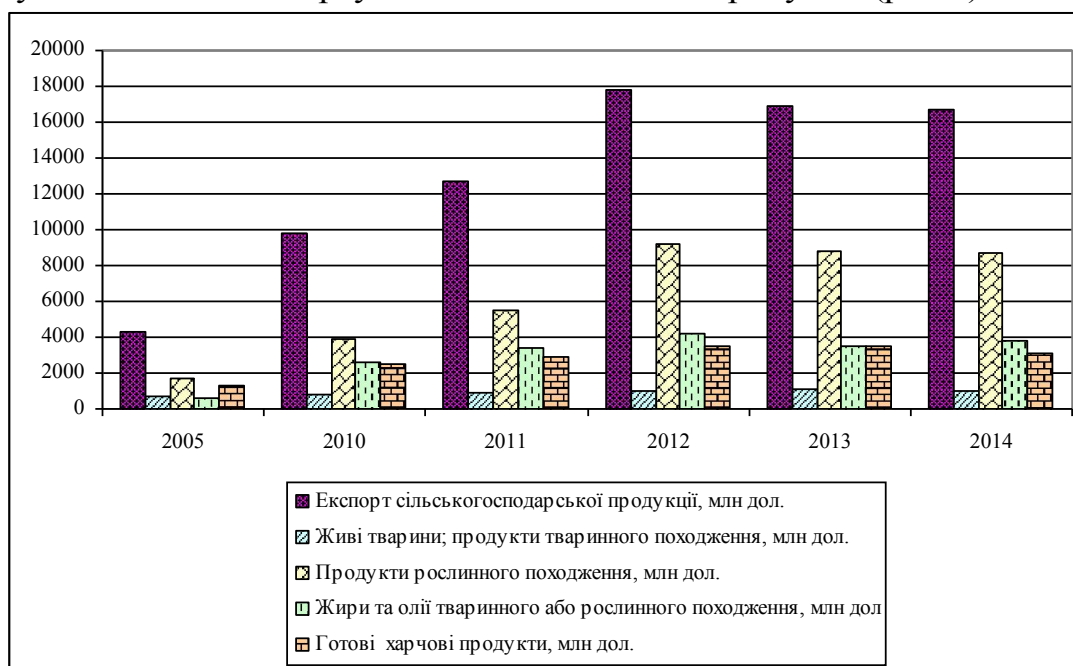

Рис.4. Динаміка експорту аграрної продукції України у 2005-2014 рр.
Джерело: побудовано автором на основі [6].

У 2013 році Україна поставила на зовнішні ринки аграрної продукції на 16,9 млрд дол., що на 4,8% менше, ніж у 2012 році, а в 2014 р. – 16,7 млрд дол., що на 1,5% менше, ніж у 2013 році (в основному із-за втрати ринку Росії). Але порівняно з 2005 р. експорт аграрної продукції у 2014 р. збільшився у 3,9 рази. При цьому його частка у загальному експорті теж значно зросла: з 12,56% у 2005 р. до 30,9% у 2014 р. До того ж, спостерігається стабільне позитивне сальдо аграрного сектору (у 2014 р. воно склало 10,6 млрд дол. США), в той час як у цілому по зовнішній торгівлі Україна має від’ємне сальдо (в 2014 р. – 527 млн дол.) [6].

У 2014 р. аграрний сектор вперше став лідером за обсягами експорту в Україні, обігнавши металургію, на що вплинув як військовий конфлікт на Сході країни, так і погіршення зовнішньої кон’юнктури. За 11 місяців 2015 р. експортовано аграрної продукції на 13 млрд дол. (37% від загального експорту України) [11].

Більша частина експорту вітчизняного аграрного сектору економіки забезпечується продуктами рослинного походження (52,4% у 2014 р.), в основному за рахунок зернових культур (39,3%), а також насіння і плодів олійних рослин (10,1%) (табл. 2). Питома вага продукції рослинництва зросла з 4,95% у 2005 році до 15,2% у 2014 році. Частка експортованої продукції тваринництва (у % до загального обсягу експорту України) за досліджуваний період зменшилась з 2,14% у 2005 р. до 1,4% у 2011 і 2012 роках, а потім

почала повільно зростати – до 1,9% у 2014 р. [6], що пов'язано в першу чергу з негативними тенденціями розвитку тваринницької галузі в Україні.

Таблиця 2

Товарна структура експорту сільськогосподарської продукції України (у відсотках до підсумку)

	2005	2010	2011	2012	2013	2014 ¹
Усього (коди 1-24)	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
I. Живі тварини; продукти тваринного походження	17,0	7,8	7,3	5,4	6,4	6,1
01 живі тварини	0,1	0,1	0,1	0,0	0,1	0,1
02 м'ясо та їстівні субпродукти	3,6	0,9	1,5	1,8	3,0	2,3
03 риба і ракоподібні	0,2	0,2	0,2	0,1	0,1	0,2
04 молоко та молочні продукти, яйця птиці; натуральний мед	12,8	6,5	5,5	3,4	4,1	3,5
05 інші продукти тваринного походження	0,3	0,1	0,0	0,0	0,1	0,1
II. Продукти рослинного походження	39,4	40,0	43,2	51,5	52,1	52,4
06 живі дерева та інші рослини	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
07 овочі	0,9	1,2	1,0	0,8	0,7	0,8
08 їстівні плоди та горіхи	2,4	2,1	1,7	1,1	0,8	0,9
09 кава, чай	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
10 зернові культури	32,1	24,9	28,3	39,1	37,4	39,3
11 продукція борошномельно-круп'яної промисловості	3,1	10,9	11,2	9,8	12,0	10,1
12 насіння і плоди олійних рослин	3,1	10,9	11,2	9,8	12,0	10,1
13 шелак природний	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
14 рослинні матеріали для виготовлення	0,1	0,0	0,0	0,0	0,3	0,5
III. Жири та олії тваринного або рослинного походження	13,6	26,3	26,5	23,5	20,6	22,9
IV. Готові харчові продукти	30,0	25,9	23,0	19,6	21,0	18,6
16 продукти з м'яса, риби	0,6	0,5	0,4	0,4	0,3	0,2
17 цукор і кондитерські вироби з цукру	2,6	2,1	1,9	1,9	1,5	0,9
18 какао та продукти з нього	5,6	5,9	5,3	3,7	3,3	1,9
19 готові продукти із зерна	2,3	2,6	2,6	2,2	2,4	2,3
20 продукти переробки овочів	2,8	2,1	1,8	1,8	2,4	1,8
21 різні харчові продукти	1,1	1,2	1,3	1,1	1,5	1,3
22 алкогольні і безалкогольні напої та оцет	9,7	4,5	3,0	2,2	2,4	1,5
23 залишки і відходи харчової промисловості	3,2	4,8	4,9	4,9	5,4	6,6
24 тютюн і промислові заміники тютюну	2,1	2,2	1,8	1,5	1,7	2,0

¹ без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції

Джерело: складено і розраховано за даними [6]

Сьогодні Україна – стабільний, надійний постачальник базових видів сільськогосподарської продукції на глобальні ринки. Основні товарні групи аграрного експорту з України традиційно включають: зернові культури (12,1% загального експорту з України у 2014 р., причому близько 60% українського експорту зернових становить кукурудза і лише 30% – пшениця), насіння олійних рослин (3,1%), жири та олії тваринного або рослинного походження (7,1%), готові харчові продукти (5,7%), молоко та молочні продукти, яйця птиці, натуральний мед (1,1%).

Асортимент аграрної продукції свідчить про невичерпані можливості галузі. Українська пшениця, ячмінь, кукурудза, соняшник, ріпак і соя вже

завоювали популярність серед покупців на зовнішньому ринку. На сьогодні Україна впевнено заявила про себе як серйозного постачальника соняшникової олії. Ми продаємо більше 80% всього обсягу соняшникової олії, яка виробляється в Україні. Нам належить 55,5% світового ринку цього продукту (перше місце в світі). Частка нашої держави на світовому ринку кукурудзи – 14,4% (третє місце), ячменю – 12,4% (четверте місце), пшениці – 6,5% (шосте місце) (табл. 3).

Таблиця 3

Частка України у світовому виробництві та експорті
сільськогосподарських культур

	Виробництво			Експорт		
	2010	2014	Місце у світі	2010	2014	Місце у світі
Жито	4,1	3,0	4	0,4	1,3	5
Овес	2,3	2,6	8	х	х	х
Пшениця	2,6	3,4	6	3,2	6,5	5
Кукурудза	1,4	2,7	5	5,5	14,4	3
Ячмінь	6,9	6,7	2	16,1	12,4	4
Насіння соняшника	25,0	25,1	1	8,8	9,5	3
Шрот	25,2	26,4	1	59,9	63,7	1
Олія	26,8	27,9	1	59,3	55,5	1

Джерело: [12].

Останніми роками Україна розширила асортимент експортованої аграрної продукції. І хоча в торговому асортименті, як і раніше, домінує сировина, в основному зернові, частка продукції переробки з кожним роком зростає і зараз становить 41,5% (6,9 млрд дол.). Це – курятина, кулінарні жири, сік, мед, джеми, шоколад і ін. Зокрема, за експортом курятини Україна посідає восьме місце у світі [11]. У 2014 році Україна експортувала 36,3 тис. т меду [6].

У 2015 році у нашій державі зібрано 61 млн т зернових, експортовано рекордну кількість – 35 млн т. Проте в цілому Україна експортувала агропродукції менше, ніж у 2014 р. При цьому все ж таки є товари, експорт яких збільшився: соєві боби (+225 млн т), цукор (+44,5 млн т), макуха (+36,5 млн т), свинина (+31,2 млн т), олія свиріпова (+30,3 млн т), сигари, сигарили та сигарети (+29,9 млн т), інші горіхи, свіжі або сушені (+24,9 млн т) [11].

Україна постачає аграрну продукцію в понад 190 країн світу. Основними ринками збуту української сільськогосподарської продукції на сьогодні є країни Азії (у 2014 р. експортовано продукції на суму 6,5 млрд дол. – 39% загального експорту аграрної продукції) та ЄС (4,9 млрд дол. – 29%). Крім того, український агробізнес експортує свою продукцію до країн СНД (2,6 млрд дол. – 15%) та Африки (2,6 млрд дол. – 15%). На інші країни припадає 0,28 млрд дол. – 2% [2; 6]. Саме у 2014 р. сталася диверсифікація ринків збуту продукції аграрного сектору. Експорт в країни СНД зменшився на 31%, експорт продукції в США зріс на 33%, в країни Азії – на 10%, в країни Євросоюзу – на 4% [11].

У десятку країн, до яких найбільше експортується українська сільськогосподарська продукція, увійшли Китай (11,8%), Індія (8,5%), Єгипет (8,5%), Іран (5,3%), Іспанія (5,1%), Туреччина (5,1%) Нідерланди (4%), Італія (4%), Польща (3,1%), і Білорусь (2,8%) [15]. За сім місяців 2015 р. у ці країни

було експортовано продукції на 4,4 млрд дол. США, що становить 56,9% загального експорту сільськогосподарської продукції. Китай, Індія і низка інших країн витіснили Російську Федерацію з лідируючої позиції на 15-ту позицію в рейтингу країн-імпортерів української сільськогосподарської продукції [6; 11]. Частку експорту до РФ зменшено до 2% [1]. Сьогодні Китай імпортує з України майже 90% кукурудзи. Індія впевнено закріпилася на першому місці серед покупців соняшникової олії (закупила майже 40% (1,5 млн т) експортованої Україною нерафінованої олії) [3].

Одним із основних ринків збуту продукції сільськогосподарського виробництва мають стати країни Європейського Союзу. Сьогодні Україна входить до світової десятки країн з експорту сільськогосподарської продукції до Євросоюзу. Проте доля українського експорту у продовольчому імпорті ЄС складає тільки 4% [11]. Традиційно у Європі лідером з імпорту української сільгосппродукції є Іспанія, добре складаються зовнішньоторговельні відносини з Нідерландами, Італією, Польщею. Основний обсяг українського сільськогосподарського експорту складають злакові та олійні культури, а також комбікорм, тобто на сьогоднішній день Україна пропонує країнам ЄС переважно сировину.

У 2015 році 238 підприємств пройшли сертифікацію і отримали дозвіл постачати продукцію на ринок ЄС, відкрито ринки 9 країн для понад 80 підприємств м'ясо-молочної галузі [1]. 10 компаній-виробників молочної продукції з 10 січня 2016 р. зможуть поставляти свою продукцію на європейський ринок [11].

З підписанням Угоди про асоціацію відкриваються додаткові можливості для експорту аграрної продукції в ЄС, але з-за вимог до якості продукції українські виробники цими можливостями скористатися поки не можуть.

Наприкінці квітня 2014 року для підтримки української економіки у часи економічної та політичної кризи ЄС запровадив автономні торговельні преференції (АТП) [1]. Українські аграрії отримали право постачати свою продукцію на ринки Європи без митних зборів. Квоти Європейський Союз надав на 36 товарних позицій: 27 груп товарів українські аграрії можуть експортувати за принципом «перший прийшов, перший обслуговується» (квоти виділяються на загальних підставах під час оформлення товарів на митниці); 11 груп товарів (яловичина; свинина; курятина; яйця; пшениця; ячмінь; кукурудза; молоко, вершки, згущене молоко, йогурти; сухе молоко, вершкове масло і молочні пасти) – за принципом ліцензування. Однак протягом дії преференцій глобального росту зовнішніх поставок товарів до Європи не спостерігається.

За деякими групами товарів українським експортерам вдалося переорієнтуватися на ринок ЄС досить швидко (табл. 4). Так, у 2014 р. у повній мірі виробники використали лише 5 квот: мед, м'ясо птиці, кукурудза, ячневі крупи і борошно, виноградні та яблучні соки, а за деякими позиціями квоти перевищено у десятки разів. Наприклад, експорт кукурудзи в 2014 році склав 8,3 млн т, а квота становить всього 0,4 млн т [11]. Але більшість аграріїв ще не виконали всіх вимог, пов'язаних з сертифікацією продукції та приведенням її у відповідність з технічними, санітарними та фітосанітарними регламентами ЄС.

Таблиця 4

Використання Україною квот, виділених на експорт в Євросоюз,
протягом 2015 року, станом на 24.12.2015 (тис. тонн)

Опис квоти	Розмір квоти	Використано		Залишок квоти
		тис. т	%	
За принципом «Перший прийшов – перший отримав»				
Баранина	1500	0	0	1500
Мед	5000	5000	100	0
Цукор	20070	19851	98,9	219
Інший цукор	10000	303,8	3	9696,2
Цукрові сиропи	2000	0	0	2000
Ячмінна крупа та борошно; зерно зернових злаків, оброблене іншими способами	6300	6300	100	0
Солод та пшенична клейковина	7000	5104	72,9	1896
Крохмаль	10000	960,5	9,6	9039,5
Оброблений крохмаль	1000	0	0	1000
Висівки, відходи та залишки	16000	3522	22	12478
Гриби	500	0	0	500
Гриби	500	0	0	500
Оброблені томати	10000	10000	100	0
Виноградний та яблучний соки	10000	9995,9	99,9	4,1
Продукція з обробленого молока	2000	0	0	2000
Оброблена продукція з масла	250	0	0	250
Цукрова кукурудза	1500	6	0,4	1494
Оброблена продукція з цукру	2000	319,8	16	1680,2
Оброблена продукція з зернових	2000	0	0	2000
Оброблена продукція з молочних вершків	300	0	0	300
Харчові продукти	2000	1,7	0,1	1998,3
Етанол	27000	166,3	0,6	26873,7
Сигари та цигарки	2500	0	0	2500
Матінол сорбітол	100	0	0	100
Продукти переробки солоду та крохмалю	2000	0	0	2000
Часник	500	44	8,8	456
Овес	4000	4000	100	0
За принципом імпорتنих ліцензій				
Кукурудза	400	400	100	0
Пшениця	950	950	100	0
М'ясо птиці	16	12	75	4
Ячмінь	250	194,2	77,7	55,8

Джерело: [1; 11]

Україна не використовує всі експортні квоти на постачання продукції в ЄС перш за все тому, що частина товарних позицій не має відповідних сертифікатів (молочна продукція), частина – не виробляється у великих обсягах (баранина), а також через логістичні труднощі. Експорт товарів у рамках квот становить лише п'яту частину від усього нашого експорту сільськогосподарської продукції в ЄС.

Незважаючи на те, що Україна є потужним експортером сільськогосподарської продукції на світовому ринку, потенційні можливості нашої держави щодо експорту сільськогосподарської продукції набагато більші. У сучасних умовах негативним чином на розвиток і реалізацію експортного потенціалу аграрної галузі впливає нестабільна економічна та

політична ситуація, військові дії на Сході країни, небажання, а в деяких випадках неспроможність, держави проводити ефективні економічні реформи.

Характерною рисою зовнішньої торгівлі України є сировинний напрям. Поступове збільшення експорту рослинницької продукції, яка виступає сировиною для переробних галузей на зовнішньому ринку, свідчить про неефективну зовнішню політику.

У 2014 р. у структурі аграрного експорту України частка сировини становила 59%, продукція первинної обробки – 23%, а готова продукція – 18% (у 2013 р. – 58%, 21%, 21% відповідно). Водночас структура агроекспорту Європейського Союзу у 2013 р. виглядала відповідно таким чином: 8%, 18%, 74% [1]. При цьому варто звернути увагу на те, що Україна експортує олії приблизно в 4 рази менше, ніж кукурудзи, але отримує майже такий же дохід. Це свідчить про те, що продавати масло значно вигідніше, ніж необроблене насіння. Тому важливо розвивати і підтримувати сферу переробки сільськогосподарської продукції.

Що стосується зернового ринку України, важливою проблемою можна вважати відсутність дієвої системи державних важелів регулювання зовнішньоекономічних відносин у цьому напрямі. Час від часу застосовується «ручне управління» за допомогою використання інструментів нетарифного регулювання таких як квоти, що не завжди позитивно впливає на експортний потенціал зернових, адже при реалізації на світовому ринку важливим є не тільки місце, а й час реалізації. А втрата часу – це втрата своїх позицій на ринку, які дуже швидко можуть зайняти інші [4].

Щодо сільськогосподарських підприємств України, які спеціалізуються переважно на виробництві та експорті рентабельних технічних культур, таких як соняшник та ріпак, варто зазначити, що вони не дотримуються науково обґрунтованої сівозміни, порушуючи при цьому культуру землеробства.

До загроз у межах продуктивних сил аграрного сектору економіки України вчені відносять надзвичайно високий ступінь фізичної (понад 70%) та моральної зношеності (понад 95%) основних фондів сільськогосподарських підприємств, значну виснаженість сільськогосподарської землі, катастрофічно низький рівень впровадження нової техніки (гнучких виробничих систем, промислових роботів, автоматичних ліній тощо), відсутність навіть простого відтворення основних фондів, техніко-технологічну деградацію сільського господарства, масовий відплив за кордон кадрів найвищої кваліфікації [17].

Зокрема, питома вага основних засобів сільськогосподарського призначення у загальній кількості наявних в країні із року в рік зменшується. Якщо у 2005 р. вона становила ще 6%, то у 2013 р. – тільки 1,46% [6]. Це вказує на певні упущення та прорахунки в діяльності аграрного сектору економіки і потребує пошуку резервів розвитку економічної діяльності в цій сфері.

Одна з основних проблем українського експорту – незначна частка продуктів тваринництва в експорті, що в першу чергу обумовлено низьким рівнем розвитку галузі в цілому. При цьому Україна не може навіть забезпечити внутрішню нашу потребу в продуктах тваринництва, закупаючи їх в інших країнах.

Аналізуючи використання експортного потенціалу аграрного сектору економіки України, слід звернути увагу і на такі проблеми, як неповна адаптованість вітчизняної продукції до умов міжнародного ринку, її певна невідповідність вимогам щодо якості та безпечності (якість вітчизняної продукції доволі низька, а частка сертифікованих підприємств згідно міжнародних стандартів вкрай мала); недосконалість логістики зберігання, інфраструктури аграрного ринку і, як наслідок, великі втрати продукції. Значним негативним чинником для аграрного сектору є проблема зі стабільністю валюти, що впливає на всю діяльність аграріїв: зростають затрати, не можливо нічого планувати.

На шляху експорту аграрної продукції спостерігається ряд негативних чинників, які впливають на використання експортного потенціалу аграрного сектору економіки України і які можна об'єднати у декілька груп (рис.5).

Нарощування експортного потенціалу аграрного сектору сьогодні потребує підвищення ефективності ведення сільського господарства та поліпшення конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції, що можливо лише на основі введення в аграрний сектор біологічних, технічних, технологічних та управлінських інновацій і оптимізації інвестиційного процесу в галузях [9]. Одним з головних завдань експортоорієнтованого розвитку є підвищення техніко-технологічного рівня виробництва продукції, що вдосконалисть процес технічної обробки та підвищить конкурентоспроможність товарів аграрного сектору [8]. Необхідно перейти від екстенсивної моделі розвитку аграрного сектору до освоєння новітніх ресурсозберігаючих технологій, приділяти увагу виробництву екологічно чистої продукції.

У зв'язку зі швидким зростанням у світі попиту на органічні продукти, для виробництва якої в Україні є сприятливі природно-економічні умови, найбільш перспективним напрямком розвитку аграрного сектору економіки України і нарощування його експортних можливостей є виробництво органічної (екологічно чистої) продукції шляхом реалізації ідеї біологізації сільського господарства. Досягти цього можливо тільки завдяки розвитку переважно середнього і малого бізнесу на селі [13].

Підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції не можливе без зростання фахового рівня аграріїв, розширення їх доступу до актуальної інформації щодо новітніх технологій, вітчизняної та світової ринкової кон'юнктури. Виконання цього завдання державі доречно покласти на сільськогосподарські дорадчі служби, більшість з яких були започатковані завдяки міжнародним проектам, а отже ознайомлені із особливостями сільськогосподарського виробництва та функціонування аграрних ринків у розвинутих країнах [5].

Важлива роль у модернізації аграрного сектору відводиться державі. Україна розпочне реалізовувати експортний потенціал ще у більшому обсязі, якщо з боку держави буде відчуватися всіляка підтримка розвитку ринкової інфраструктури сільського господарства, зменшення тиску та створення штучних бар'єрів для безперервного ведення бізнесу в агросекторі [7].

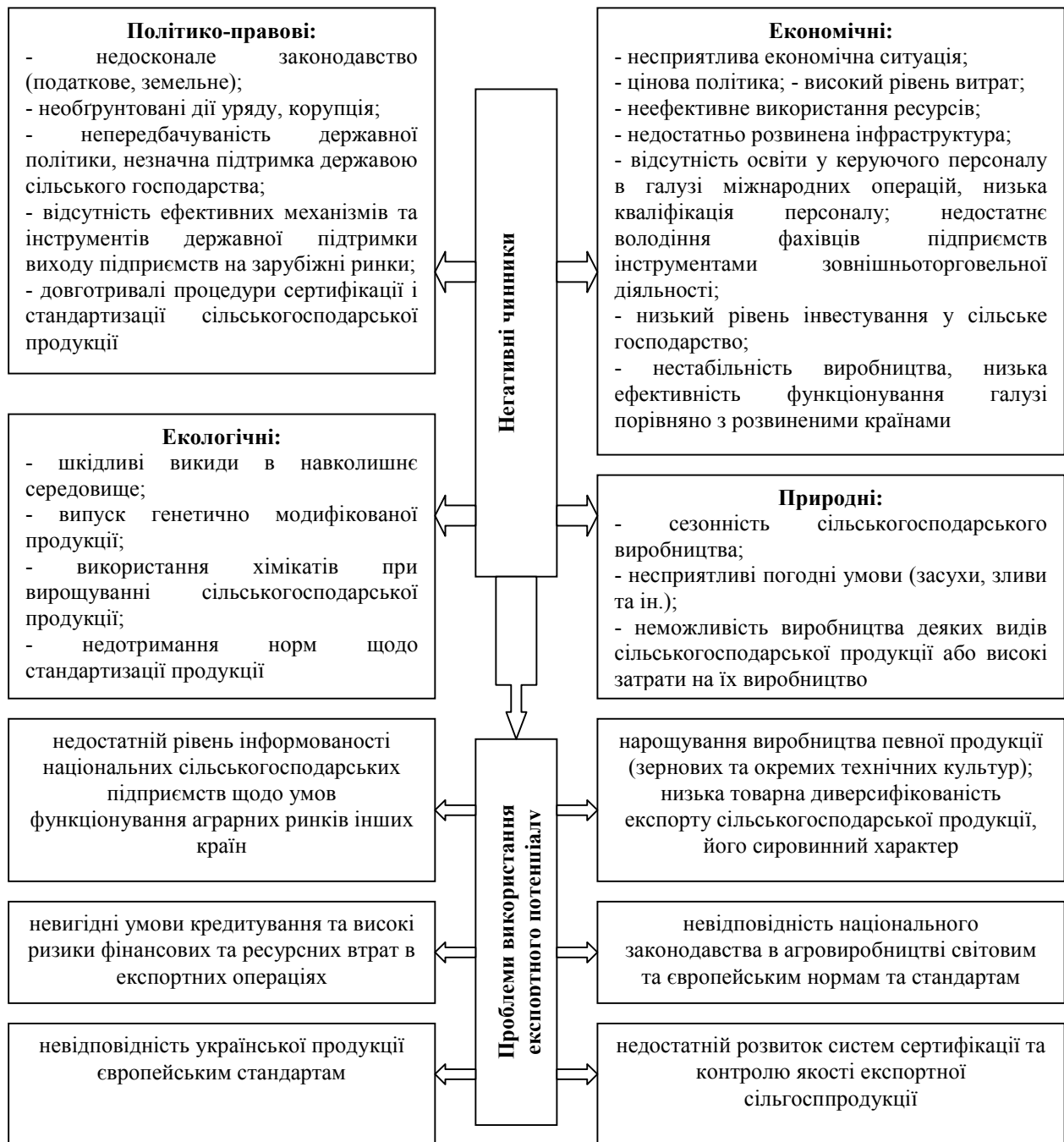

Рис.5. Основні негативні чинники та проблеми використання експортного потенціалу аграрного сектору економіки України

Джерело: систематизовано автором

Проблемою національного масштабу, розв'язанню якої держава повинна приділяти значну увагу, є раціональне землекористування, оскільки світове лідерство за експортом соняшникової олії пов'язане із значним виробництвом соняшнику – культури, яка найбільше виснажує землю. Важливу роль у збереженні та нарощуванні родючості земель повинні грати не тільки мінеральні та органічні добрива, а й сівозміна із значною питомою вагою багаторічних трав у структурі посівних площ.

Для того щоб повною мірою реалізувати експортний потенціал, нам необхідно перейти від сировинної моделі економіки до виробництва високоприбуткової продукції і надання послуг.

З метою подолання сировинного характеру, низької товарної диверсифікованості експорту сільськогосподарської продукції доцільно створити умови для максимального розширення асортименту експортованої продукції в першу чергу за рахунок відродження загублених галузей сільського господарства (льонарства, коноплярства, хмелярства, тютюнництва, вівчарства, шовківництва, молочного і м'ясного скотарства), а також пов'язаних з ними промислових галузей первинної переробки і текстильної промисловості; збільшення питомої ваги продукції тваринництва і харчової промисловості з глибоким ступенем переробки [13].

Для отримання сільгоспвиробниками належних доходів державна аграрна політика повинна включати заходи щодо зменшення числа посередників у ланцюгу «виробник-споживач», розширення можливостей укладання експортних контрактів безпосередньо сільськогосподарськими виробниками, в т.ч. шляхом створення ними експортних асоціацій, надання експортних цільових кредитів тощо [5].

Необхідно опрацювати виважені механізми стимулювання експорту, які б забезпечували підтримку вітчизняного виробника. Державне стимулювання аграрної продукції повинно бути спрямоване на зниження вартості експортованого товару і підвищення його конкурентоспроможності на зовнішніх ринках. Серед конкретних інструментів вчені розглядають експортні субсидії; пільгове оподаткування; пільгові кредити; затвердження списку товарів, експорт яких не підлягає ліцензуванню тощо.

Натомість наприкінці 2015 р український парламент ухвалив, а президент підписав зміни до Податкового кодексу, згідно яких збільшено єдиний податок для сільгоспвиробників у 1,8 рази, дано перехідний рік перед повним скасуванням спецрежиму оподаткування ПДВ, а також створено два реєстри компаній, які претендують на повернення ПДВ при експорті. На нашу думку, внесені зміни не сприятимуть розвитку аграрної галузі.

З метою швидшої інтеграції України до світового економічного простору та завоювання нових ринків збуту державна аграрна політика повинна бути спрямована на гармонізацію міжнародних стандартів, формування дієвої системи контролю якості та безпеки аграрної продукції [5].

Державне регулювання галузі повинно стимулювати приплив приватних інвестицій в сільське господарство та ефективне використання іноземного капіталу для розвитку експорту. Необхідно створити режим максимального сприяння галузі всередині країни. Адже якщо не буде нормальних, усталених правил роботи в аграрному секторі, які сприятимуть залученню інвестицій, ніякого зростання обсягу виробництва та відповідно і експорту не буде [7].

На основі опрацьованих джерел нами систематизовано шляхи покращення реалізації експортного потенціалу аграрного сектору економіки України, які відображено на рис.6.

Проведене дослідження дозволяє зробити висновок про те, що конкурентоспроможність продукції аграрного сектору економіки, яка займає в експортному потенціалі України вагоме місце, значною мірою визначає конкурентоспроможність України на світовому ринку. Сьогодні експорт аграрної продукції стає стабілізуючим фактором та сприяє вирішенню багатьох економічних та соціальних проблем в Україні.

Література

1. Аграрне інформаційне агентство [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://agravery.com/>
2. Аграрний сектор України: тенденції, суб'єкти, перспективи реформування [Електронний ресурс] / А.Єрмолаєв, І.Клименко, В.Ємець, С.Таран. – К.: Інститут стратегічних досліджень, 2015. – 28 с. – Режим доступу: <http://newukraineinstitute.org/media/news/549/file/Agro%202015.pdf>
3. Агроекспортер. Експорт сільськогосподарської продукції: основні товари, імпортери та експортери на світовому ринку. 2015. Інфографічний довідник. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://latifundist.com/storage/Agroexport.pdf>
4. Бабан Т.О. Внутрішні фактори, що визначають рівень експортного потенціалу ячменю / Т.О.Бабан // Вісник ХНАУ ім. В.В. Докучаєва. Серія «Економічні науки». – 2013. – №8. – С.174-179.
5. Брояка А.А. Формування державної аграрної політики щодо експорту та імпорту сільськогосподарської продукції / А.А.Брояка // Збірник наукових праць ВНАУ. – Серія: Економічні науки. – 2012. – №1(56). – Том 4. – С.203-210.
6. Державна служба статистики: Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua>.
7. Доспехова О. Як сільське господарство може стати гарантом безпеки України [Електронний ресурс] / О.Доспехова. – Режим доступу: <http://www.dsnews.ua/economics/chomu-silске-gospodarstvo-mozhe-stati-garantom-bezpeki-01042015131200>
8. Карасьова Н. Глобалізаційні детермінанти експортоорієнтованого розвитку аграрного сектору України / Н.Карасьова // Міжнародна економічна політика. – 2014. – №1(20). – С.129-152.
9. Клименко Н.А. Управління експортним потенціалом аграрного сектору України / Н.А. Клименко // Вісник аграрної науки Причорномор'я. – 2007. – Вип.3(42). – Т.1. – С.23-27.
10. Мельник Т.М. Експортний потенціал України: методологія оцінки та аналіз / Т.М.Мельник // Міжнародна економічна політика. – 2008. – №1-2 (8-9). – С.241-271.
11. Міністерство аграрної політики і продовольства України: Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://minagro.gov.ua>.

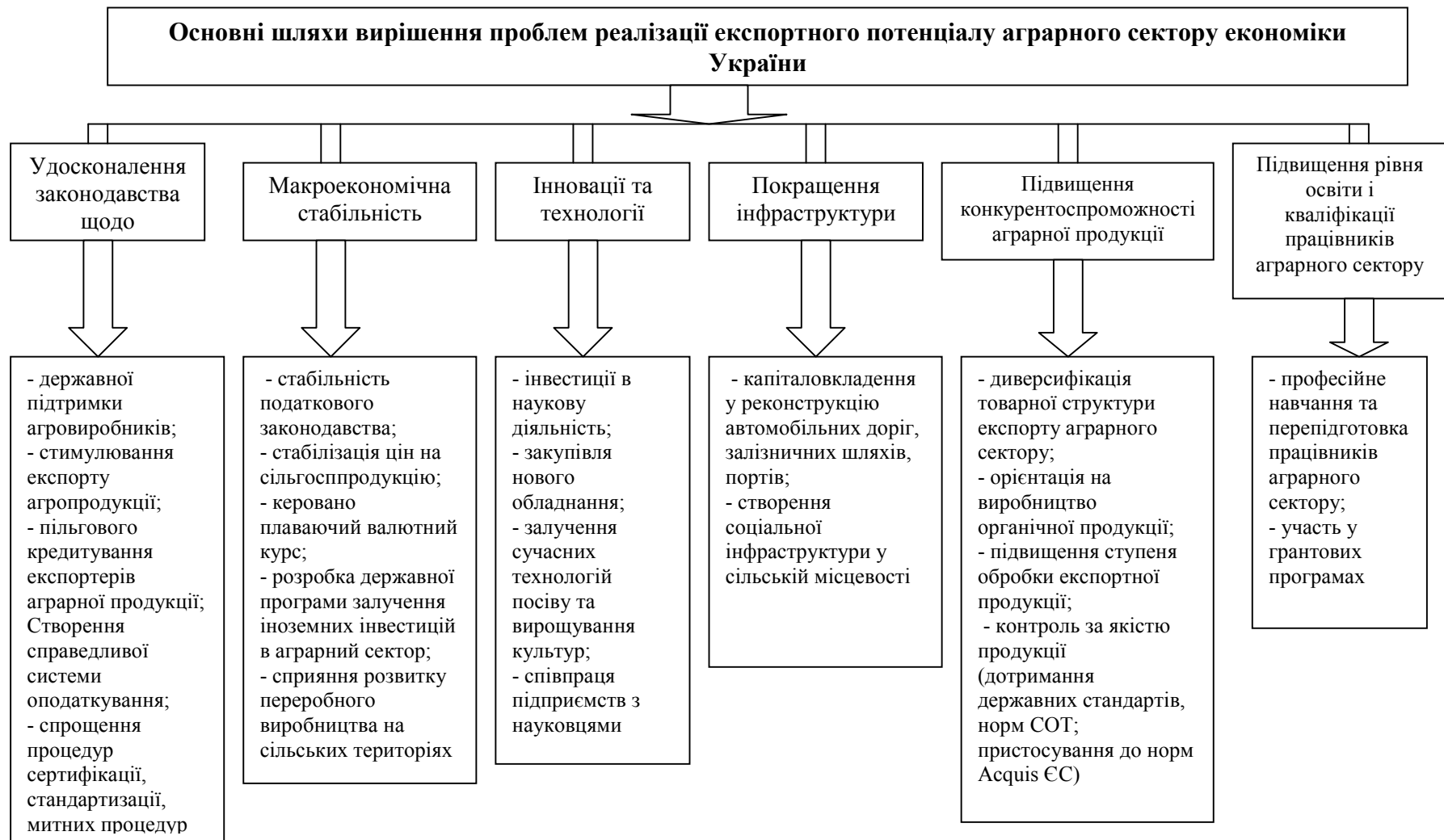

Рис.6. Шляхи покращення реалізації експортного потенціалу аграрного сектору економіки України
Джерело: систематизовано автором

12. Національний банк: Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua>
13. Нелеп В.М. Пріоритети при формуванні продуктово-ринкової стратегії агропродовольчого комплексу України [Електронний ресурс] / В.М.Нелеп, О.М.Висоцька. – Режим доступу: http://ir.kneu.edu.ua:8080/bitstream/2010/7140/1/Prod_res_2014_3_13-19.pdf
14. Проблеми розвитку аграрного виробництва в Україні і перспективні напрями використання аграрного потенціалу держави для підвищення рівня продовольчої безпеки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/agrame_vurobnustvo-07e8a.pdf
15. Следзь С. Агроекспорт: прощавай, Росіє, – торгуємо з Китаєм / С.Следзь // Дзеркало тижня. Україна. – 2015. – №33. – 11 вересня.
16. Структура земельного фонду України та динаміка його змін. Співвідношення кількості чорноземів в Україні та інших європейських країнах [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://edorada.org/uk/node/159>
17. Щербина С.В. Розвиток зовнішньоторговельних перспектив агропромислового комплексу України в контексті євроінтеграції [Електронний ресурс] / С.В.Щербина. – Режим доступу: <http://www.academy.gov.ua/ej/ej15/txts/12SSVUKE.pdf>

Бібліографічний опис:

Полковниченко С.О. Сучасний стан реалізації експортного потенціалу аграрного сектору економіки України / С.О.Полковниченко // Чотирьохрівневе забезпечення соціально-економічного розвитку в умовах євроінтеграційних процесів (державна, регіональна, галузева, підприємства): [монографія кафедри економічної теорії] / за заг. ред. В.Ф.Савченка, Т.Л.Шестаковської. – Чернігів: ЧНТУ, 2016. – С.266-283.